DOI: 10.33270/02242802.39
УДК 341.1

Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини

КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Наталія*
доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України
м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1116-4751;
ОГАНОВ Артур
аспірант кафедри історії та філософії навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9977-9947

Анотація. Потреба в аналізі міжнародно-правових механізмів охорони об'єктів культури зумовлена передусім обставинами, у яких перебуває сучасне суспільство: геополітичні трансформаційні процеси, міграція та тенденції до мультикультуралізму, а також посилення уваги до захисту прав людини, серед яких культурні права посідають чільне місце. Україна, яка знаходиться в епіцентрі змін світового порядку, обравши орієнтиром свого подальшого розвитку демократичні європейські цінності, має докладати зусиль задля гармонійного забезпечення входження в майбутньому до євроспільноти. У цьому ключову роль відіграватиме створення необхідного правового підґрунтя. Водночас в умовах інтеграції до багатокультурних співтовариств для збереження національної самоідентичності необхідно виробити такі політики, за яких дотримуватиметься баланс між запозиченим і власним. У цих процесах можуть бути використані міжнародні правові інструменти, рекомендації та рішення міжнародних організацій як джерело необхідної інформації. Метою дослідження є аналіз взаємозв'язку між нормативно-правовими актами різних міжнародних міжурядових організацій і ступеня їхньої ефективності в захисті культурних прав через збереження та охорону культурного надбання, а також можливості відповідальності за порушення в цій сфері. Основу методології дослідження становлять загальнонаукові й теоретичні методи, які дали змогу в історичній ретроспективі прослідкувати динаміку розвитку окремих міжнародних інструментів захисту культурної спадщини, застосування їх Україною у зв'язку із зовнішніми викликами. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні практичної користі й ефекту від застосування міжнародних норм для захисту об'єктів культурної спадщини та культурних прав, визначенні можливостей правового впливу на порушників. На підставі результатів проведеного аналізу сформульовано висновок про необхідність пошуку шляхів підвищення міжнародно-правової відповідальності за порушення культурних прав, пов'язані зі знищенням чи псуванням об'єктів культурної спадщини, зокрема зі спеціальним міжнародним статусом.

Ключові слова: культурна і природна спадщина; міжнародний захист; ЮНЕСКО; міжнародні документи; права людини.

Історія статті:
Отримано: 26.07.2024
Переглянуто: 29.08.2024
Прийнято: 19.09.2024

Рекомендоване посилання:
Кушакова-Костицька Н., Оганов А. Міжнародно-правові підходи до охорони культурної спадщини. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. № 2 (28). С. 39–47. doi: 10.33270/02242802.39.

*Відповідальний автор

© Кушакова-Костицька Н., Оганов А., 2024

Вступ

Питання охорони об'єктів культурної спадщини щодня дедалі більше актуалізується. Воєнні дії, незаконні перепланування, будівництво та реконструкції, руйнівний вплив природи – лише незначна частка чинників, які призводять до зміни культурного рельєфу. Утворення глобального суспільства з «уніфікованими» спільними рисами, що формуються завдяки масштабному та всеосяжному людському обміну, просування ідей єдності й тотожності навряд чи сприяє зміцненню національної самоідентифікації, адже ознаки, притаманні тому чи іншому народу, розчиняються в культурному розмаїтті. Для України додатковим викликом є російська збройна агресія, мішенню якої стають численні об'єкти культурної інфраструктури – музеї, театри, бібліотеки, пам'ятки тощо. За цих умов загострилася багаторічна проблема недостатньої уваги до питання охорони пам'яток культурної спадщини в Україні. Зважаючи на незворотність утрат деяких предметів культурного надбання для України, своєчасність перегляду та вироблення нових підходів до захисту національної культурної спадщини з оцінкою загроз і ризиків для людини й суспільства, зокрема з позиції філософії права, є критично важливою.

Матеріали та методи

У межах дослідження здійснено аналіз першоджерел, довідково-роз'яснювальних матеріалів, використано спеціалізовані архівні матеріали міжнародних організацій. Проаналізовано національне законодавство, зокрема підзаконні акти, пов'язані з діяльністю, спрямованою на охорону об'єктів культурної спадщини.

Методологічною основою роботи слугували історичний, порівняльний і філософський методи. Розглянуто зв'язок культури з правами людини, світоглядну спрямованість ідеалів суспільства в культурі, універсальні загальнолюдські цінності, роль культури в суспільних процесах і передумови звернення до культури як засобу досягнення суспільно-політичних цілей. Важливим є також мультидисциплінарний підхід, аналіз і синтез, індукція, дедукція, аналогія та гіпотеза.

Результати й обговорення

Демократичні процеси в європейському суспільстві, до якого належить й українське, постійно генерують нові погляди на зміст прав людини. П. Брандер і Л. Вітте (2023) стверджують, що права людини відображають головні людські потреби; вони встановлюють основі стандарти, без яких люди не могли б жити гідно. Таким чином, підґрунтям концепції прав людини є дві основні цінності: перша – це людська гідність, а друга – рівність.

У Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи[1] констатовано значущість культури для критичного мислення, заохочення свободи вираження поглядів, підвищення обізнаності, що зрештою сприяє розвитку демократії та прав людини, рекомендовано урядам держав-членів на урядовому рівні вживати заходів, спрямованих на подальший розвиток нового розуміння культурної, культурної спадщини й ландшафтних ресурсів, а отже, нової політики як стратегічних елементів, які допомагають у вирішенні глобальних викликів і як рушійної сили соціальних перетворень, з метою створення відкритого й різноманітного культурного простору, безпечного і стійкого середовища, доступного для всіх як основа для демократичних суспільств.

Комітет міністрів закликає визнати важливість розвитку культурної емпатії, залучення до діалогу й побудови взаєморозуміння та солідарності для забезпечення того, щоб культурне й екологічне різноманіття усвідомлювалося як основні спільні цінності, а також подальшого розвитку співпраці між людьми й установами як частини комплексної відповіді.

Окрему увагу приділено також українському питанню. Зокрема, у документі міститься заклик до надання допомоги Україні в подоланні загроз її культурній спадщині та її невідкладному збереженні, використовуючи всі можливості, запропоновані конвенціями Ради Європи, правовою і технічною базою у сфері культури й культурної спадщини.

Культура тісний пов'язана з релігією, а релігійні споруди зазвичай набувають статусу об'єктів культурної спадщини. Свобода релігії або переконань закріплена в низці міжнародно-правових документів універсального та регіонального характеру, основними з яких є Загальна декларація прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права.

Відповідно до ст. 18 Загальної декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948[2] року, кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право передбачає свободу змінювати власну релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в

[1] Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the role of culture, cultural heritage and landscape in helping to address global challenges. No. CM/Rec(2022)15. URL: https://search.coe.int/cm?i=0900001680a67952.

[2] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

ученні, богослужінні та виконанні релігійних і ритуальних обрядів. Таким чином, зазначений міжнародний документ безпосередньо вказує на право особи сповідувати релігію, зокрема в публічний спосіб, з виконанням відповідних ритуальних обрядів.

Зазначена тенденція відображена в учиненій у Римі 4 листопада 1950 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або Європейській конвенції з прав людини[1]. Високі договірні сторони визнали, що кожен має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію чи переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики, ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно (Rebrysh, 2021).

Частина 1 ст. 9 Європейської Конвенції з прав людини містить аналогічне положення Загальної декларації прав людини. Водночас, усвідомлюючи культурне розмаїття суспільств європейських держав і нещодавно пережиту трагедію Другої світової війни, держави домовилися про те, що свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Таким чином, охорона публічного порядку та громадської безпеки, тобто стан захищеності громадян, має перевагу над свободою віросповідання, що цілком очевидно відповідало потребам суспільства та Європи, яка щойно оговталася від жахів війни та приймала значну кількість мігрантів, зокрема з мусульманських країн, для участі у відбудові національних економік.

У межах дискусій щодо ідентичності суспільства, основою якої вважають культурні складники, посилюється увага до поняття культурної спадщини. Детальний аналіз історії виникнення та розвитку цього базового поняття здійснювали у своїх працях С. Зозуля (2016), Б. Ребриш (2021), М. Поплавська (2022), а також Т. Горбул (2023), який вказує, що поняття спадщини виникло як результат дискусій стосовно необхідності передачі наступним поколінням спадщини – матеріальної та нематеріальної, мов, звичаїв, традицій, пам'яті. З огляду на той факт, що визначення ідентичності суспільства переважно має на меті досягнення політичних результатів такої діяльності, належність до кола об'єктів культурної спадщини в широкому розумінні тих, що мають зв'язок з релігією, викликає широкі дискусії.

У багатонаціональних і релігійних суспільствах, де рівень толерантності не викликає сумнівів, питання джерел та змісту культурної спадщини матиме, імовірно, менше суперечок, ніж у державах авторитарного режиму або тих, де сповідується релігійний радикалізм.

Сучасні дослідники (Burchardt M., & Yasemin Ural N., 2024) стверджують, що питання про те, як символізувати колективні ідентичності в епоху, означену націоналістичним запалом і політикою різноманітності, почали домінувати в публічних дебатах, зокрема з визнанням політичної ролі релігії. Цілком філософськими є питання авторів про те, «…що відбувається з релігійними об'єктами, місцями та обрядами, коли їх оформляють як культурну спадщину?» або «як трансформується релігія, коли її складові стають предметом естетичної та художньої оцінки, визначаються належними до спільноти, національності та цивілізації?».

Геополітичні трансформаційні процеси останнього десятиліття, які відбуваються на європейському континенті, призвели до того, що питання захисту та збереження культурних об'єктів для України не поступається актуальністю питанням захисту суверенітету й територіальної цілісності, адже більшість воєнних конфліктів, спрямованих на окупацію земель, насадження іншої ідеології та стирання історичної пам'яті, завжди супроводжуються нищенням чи присвоєнням об'єктів культури загарбниками (Rishniak, 2022; Brandon, 2022; Corti, 2022).

Актуальність дослідження наявних механізмів охорони об'єктів культурної спадщини та можливості їх застосування набула особливого значення у зв'язку з початком повномасштабного російського вторгнення. У цьому контексті Д. Кошиков (2022) слушно зауважує, що в умовах війни противники обирають мішенню культурну спадщину для того, щоб завдати шкоди самосвідомості противника та навіть власне його існуванню.

З огляду на зазначене, варто визначити коло основних міжнародних інструментів, які держави використовують для охорони культурної спадщини, та способів їх застосування. На підставі проведеного аналізу необхідно встановити доцільність і перспективність використання Україною наявних міжнародно-правових засобів в умовах часових обмежень для досягнення максимально можливого ефекту.

Питання охорони культурних об'єктів, особливо тих, що належать до категорії культурної спадщини, слід розглядати з точки зору відповідних правових механізмів – національних чи міжнародних, розроблення яких має на меті досягнення очікуваного ефекту.

Питання імплементації в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та

[1] Європейська конвенція з прав людини : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини досліджували В. Акуленко (2023), Ю. Волошин (2016). Т. Мазур (2020), М. Рогожа (2023), Є. Рачков (2022).

На початковому етапі варто проаналізувати нормативно-правові акти, схвалені міжнародною спільнотою в межах міжнародних інституцій, що мають необхідну галузеву визнану експертизу. Доцільно звернутися до підходів, запропонованих світовій спільноті міжнародними організаціями, які спеціалізуються саме на питаннях культури й охорони культурної спадщини. Провідною інституцією в цій сфері є Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО.

У преамбулі до Статуту ЮНЕСКО, який набув чинності в листопаді 1946 року (Koshykov, 2022), зазначено, що широке поширення культури та виховання людства для справедливості та свободи і миру є необхідними для гідності людини, становлять священний обов'язок, який усі нації повинні виконувати в дусі взаємодопомоги й турботи. Також метою Організації було визначено сприяння миру та безпеці шляхом забезпечення співпраці між націями через освіту, науку й культуру для розвитку загальної поваги до справедливості, верховенства права, незалежно від раси, статі, мови чи релігії, відповідно до статуту ООН.

Отже, держави дійшли згоди стосовно того, що культура є одним зі шляхів досягнення справедливості й верховенства права в міждержавних відносинах, а також взяли на себе зобов'язання поширювати культуру та вживати заходів з її охорони.

Принцип культурного розмаїття було закладено в умовах обрання членів Виконавчої ради ЮНЕСКО – одного з керівних органів Організації, відповідно до якого обрання відбувається з урахуванням різноманіття культур і збалансованого географічного розташування.

Зі змісту основоположного документа ЮНЕСКО випливає, що культура усвідомлюється як один з елементів гідності людини, шлях до побудови суспільства з високим рівнем справедливості та правовладдя.

Продовжуючи роботу з просування культурної складової як елементу універсалізації матеріальних і духовних надбань людства, Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури 1972 року ухвалила Конвенцію про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (далі – Конвенція 1972 року) (Akulenko, 2023). Цей документ став одним з основоположних актів, ухвалених профільною міжнародною організацією з належною експертизою та досвідом у зазначеній сфері, а отже, потребує більш детального вивчення.

У контексті сьогодення, як і понад півстоліття тому, актуальними залишаються виклики й загрози культурній і природній спадщині: руйнування, викликане не лише традиційними причинами пошкодження, а й еволюцією соціального та економічного життя, що є ще більш небезпечними шкідливими та руйнівними явищами.

Уже на той час держави-члени визнали, що охорона спадщини на національному рівні є недостатньою через брак економічних, наукових і технічних ресурсів. Аналізуючи зазначений документ, варто наголосити на тому, що наявні міжнародні конвенції, рекомендації та резолюції щодо культурних і природних цінностей свідчать про важливість для всіх народів світу збереження унікальних цінностей, незалежно від того, якому народу вони належать, становлять значний інтерес, що вимагає їх збереження як частини всесвітньої спадщини всього людства.

Зазначені міркування та світоглядні зміни в підходах до сутності культурної спадщини зумовили створення системи колективної охорони пам'яток видатного універсального культурного й природного значення, засновану на постійній основі відповідно до сучасних наукових методів. Новацією цього документа можна вважати введення понять культурної і природної спадщини.

Так, у Конвенції 1972 року[1] поняттям «культурна спадщина» позначено пам'ятки, ансамблі та визначні місця. Причому визначальною ознакою культурної спадщини для об'єкта є його універсальна цінність з позиції історії, мистецтва чи науки. Автори документа також наголошують на можливості віднесення до зазначеної категорії визначних місць, які є творами людини або спільними витворами людини та природи.

Таким чином, у Конвенції встановлено виключний перелік об'єктів, що можуть вважатися культурною спадщиною за умови відповідності критеріям володіння універсальною визначною цінністю з точки зору різноманітних соціокультурних сфер, таких як мистецтво, історія, естетика, етнологія, антропологія.

Подібний підхід починають застосувати й до об'єктів природної спадщини, до яких належать природні пам'ятки, геологічні та фізіографічні утворення, природні визначні місця. Причому критерієм видатної універсальної цінності визначено цінність з позиції естетики, науки чи важливості збереження.

У міжнародному документі зафіксовано поняття, які містять визначення охоронюваних об'єктів, наділені певними ознаками, що відрізняють їх від сукупності інших подібних до них. Сторони Конвенції погодилися, що визначення та

[1] Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : міжнар. док. від 16 листоп. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

диференціація об'єктів за відповідними ознаками є їхньою виключною компетенцією.

Отже, у Конвенції було закріплено механізм, за яким кожна держава-сторона була наділена правом визначати наявні на своїй території об'єкти, що мають певні ознаки, за яких ці об'єкти набувають спеціального статусу.

В умовах сьогодення вартий уваги передусім розділ ІІ Конвенції 1972 року «Національна охорона та міжнародна охорона культурної і природної спадщини», який містить власне правоохоронний аспект. Так, первинний обов'язок із захисту й збереження в широкому значенні об'єктів культурної та природної спадщини покладається саме на державу, на території якої вони знаходяться. Причому відповідний комплекс заходів має реалізовуватися завдяки власним зусиллям і наявним ресурсам, хоча допускається залучення міжнародної допомоги, якою вона може користуватися, зокрема у фінансовому, художньому, науковому й технічному аспектах.

Слід зауважити, що Конвенція покладає зобов'язання забезпечувати виявлення, охорону, збереження, популяризацію й передачу майбутнім поколінням культурної та природної спадщини на державу-сторону, що реалізовується шляхом її згоди.

У межах виконання конвенційного припису щодо охорони й збереження власної культурної та природної спадщини держави повинні провадити широку діяльність – від розроблення національного законодавства та створення національних державних інститутів до розроблення та реалізації загальної політики, програм, стратегій тощо. Крім того, уряди країни мають забезпечити створення спеціальних органів, наділених повноваженнями з охорони, збереження й популяризації культурної та природної спадщини.

Водночас держави мають вживати відповідних правових, адміністративних і фінансових заходів щодо виявлення, охорони, збереження, популяризації та відновлення цієї спадщини (Koch, & Gillespie, 2024).

На обов'язковості дотримання та реалізації органами влади, що відповідають за охорону культурної спадщини, рекомендацій ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, наголошують Є. О. Архипова та О. О. Клевчук (2021). Причому увагу слід приділяти створенню чи розвитку національних або регіональних центрів підготовки в галузі охорони, збереження й популяризації культурної та природної спадщини, а також заохочуванню наукових досліджень у цій галузі.

Конвенція передусім заохочує розвиток національних систем охорони й захисту об'єктів культурної та природної спадщини, які ефективно сприятимуть досягненню окреслених у цьому документі цілей, додаючи національні елементи до списку всесвітнього надбання людства.

Визначений у Конвенції статус об'єктів обумовлює дії інших держав-членів щодо них. Відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожна держава зобов'язується не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що могли б завдати прямо чи посередньо шкоди культурній і природній спадщині, зазначеній у ст. 1 і 2, яка розміщена на території інших держав-сторін.

Причому міжнародно-правова охоронна складова Конвенції[1] обмежується створенням системи міжнародного співробітництва і допомоги державам-членам в їх власних зусиллях, спрямованих на реалізацію цілей Конвенції.

Відповідно до положень Конвенції, держави повідомляють у доповідях, які вони подають Генеральній конференції ЮНЕСКО за встановленими нею строками та формою, про законодавчі й регламентуючі положення та інші заходи, вжиті ними з метою виконання цієї Конвенції, а також надають відомості про досвід, накопичений ними в цій галузі.

Підсумовуючи результати аналізу правоохоронної ролі Конвенції для захисту культурної та природної спадщини, можна виокремити дві її складові – національну та міжнародну. Причому основну роль в охороні об'єктів, що підлягають під дію Конвенції, тобто тих, видатна універсальна цінність яких визнана на міжнародному рівні, відіграє держава-сторона. Закріплене за нею відповідне зобов'язання має реалізовуватися шляхом розвитку системи національних правових та адміністративних механізмів, а також через підготовку кадрів. Водночас міжнародна складова обмежується заходами консультативного характеру, не виключаючи можливостей звернення про конкретну допомогу, зокрема фінансового характеру.

Таким чином, Конвенцію 1972 року[2] можна вважати базовим міжнародним документом у сфері охорони культурної та природної спадщини, інструментом, який створив необхідних категоріальний апарат і механізм для визначення з-поміж національних об'єктів культури чи природи такі, що наділені, на думку, держав-сторін, видатною універсальною цінністю.

Приєднання України до зазначеного нормативно-правового акта відбулося шляхом ратифікації Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, прийнятої ЮНЕСКО 16 листопада 1972 року Указом президії Верховної Ради Української РСР від 4 жовтня 1988 року.[3] Відтоді розпочався процес

[1] Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : міжнар. док. від 16 листоп. 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

[2] Там само.

[3] Про ратифікацію Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : указ Президії Верховної Ради УРС від 4 жовт. 1988 р. № 6673-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6673-11#Text.

визначення та підготовки українських об'єктів для включення до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

На сьогодні в списку ЮНЕСКО наявні вісім українських культурно-архітектурних і природних об'єктів, з яких сім належать до об'єктів культурної спадщини, та один – до природної. Привертає увагу той факт, що внесення об'єктів до списку ЮНЕСКО відбувалося зі значними часовими проміжками:

– «Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра» (внесений 1990 року; з 2023 року – у списку під загрозою);

– «Львів: ансамбль історичного центру» (з 1998 року; з 2023 року – у списку під загрозою);

– «Геодезична дуга Струве» (з 2005 року);

– «Резиденція митрополитів Буковини та Далмації» (зараз – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) (з 2011 року);

– «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» (з 2013 року);

– «Дерев'яні церкви Карпатського регіону України та Польщі», спільна українсько-польська номінація (з 2013 року);

– «Історичний центр Одеси» (з 2023 року – у списку ЮНЕСКО під загрозою);

– «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (з 2007 року, частина транскордонного об'єкта).

У контексті подій десятирічної давнини – незаконної анексії Кримського півострова – доцільно розглянути ступінь ефективності зазначеного вище конвенційного механізму в захисті об'єкта, розташованого та території, позбавленій ефективного контролю з боку України.

Об'єкт «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» перебуває в списку всесвітньої спадщини з 2013 року. Після подій 2014 року Україна як держава-сторона Конвенції де-факто втратила можливість виконувати свої зобов'язання. Відтоді інформування Україною ЮНЕСКО, відповідно до вимог Конвенції, не здійснюється[1] (Kornat, L., & Kornat, O., 2021; Potapenko et al., 2023; Bilanych, & Bilanych, 2021).

В умовах сьогодення два українські об'єкти, а саме «Київ: Собор Святої Софії та прилеглі монастирські споруди, Києво-Печерська Лавра»[2] та «Львів: ансамбль історичного центру»[3], переведено ЮНЕСКО до списку всесвітньої спадщини під загрозою. Крім того, до вказаного списку в цей період було внесено об'єкт «Історичний центр Одеси». Для правильного розуміння зміни статусу об'єктів доцільно звернутися до ст. 11 Конвенції 1972 року. Відповідно до п. 4, Комітет всесвітньої спадщини – уповноважений конвенційний орган – складає, оновлює та публікує список цінностей, що фігурують у списку всесвітньої спадщини, врятування яких потребує значних зусиль і щодо яких у межах цієї Конвенції держава просила допомоги (ідеться про «Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою»). До цього списку може бути внесено лише цінності культурної та природної спадщини, яким загрожують серйозна й конкретна небезпека, як, наприклад, небезпека збройних конфліктів. Процедурна сторона внесення зазначених об'єктів не потребує наразі ґрунтовного вивчення, хоча безпосередньо процес потребує значних зусиль як щодо технічного оформлення, так і забезпечення ухвалення рішення. Очевидно, що конвенційний засіб не спроможний фізично захистити об'єкт, який він охороняє, особливо від військових посягань, проте він повинен мати інструменти впливу на держави-сторони для стримування можливих посягань на об'єкти розташовані на власній або чужій території.

Висновки

З огляду на викладене, можна стверджувати, що питання захисту культурної спадщини є комплексним, адже потребує не лише спеціальних галузевих знань, як наприклад, мистецтвознавство, правознавство, філософія, психологія, археологія, мово- або релігієзнавство. Основа захисту надбань тісно пов'язана з аналізом культури, її сутності та значення в житті людини й суспільства. Вона потребує виявлення та виміру зв'язку з духовним світом людини. Унікальність і своєрідність культур спонукає до додаткового філософсько-правового осмислення підходів до вибору шляхів її збереження та захисту. Конвенційні норми досліджених документів мають на меті високі цілі мирного співіснування, що відповідає принципам міжнародного права, закріпленим у базових міжнародних документах, практична відсутність норм, що передбачали б санкції, бодай формального характеру, суттєво нівелює очікуваний ефект, що виявляється на практиці та призводить до безкарності. Визначення ступеня значущості культурного надбання, напевне й слугуватиме провідним критерієм для законодавців на національному рівні або суб'єктів нормотворчих процесів у міжнародних організаціях. Злагодженість двох процесів сприятиме забезпеченню ефективності інструментів захисту культурної спадщини.

[1] World Heritage Committee. Ancient City of Tauric Chersonese and its Chora (Ukraine) (C 1411). *World Heritage Committee*. 2016. URL: https://whc.unesco.org/en/decisions/6727.

[2] World Heritage Committee. Kyiv: Saint-Sophia Cathedral and Related Monastic Buildings, Kyiv-Pechersk Lavra (Ukraine) (C 527ter). *World Heritage Committee*. 2023. URL: https://whc.unesco.org/en/decisions/8473.

[3] World Heritage Committee. L'viv – the Ensemble of the Historic Centre (Ukraine) (C 865bis). *World Heritage Committee*. 2023. URL: https://whc.unesco.org/en/decisions/8474.

References

[1] Akulenko, V.I. (2023). *International law on the protection of cultural values and its implementation in the domestic law of Ukraine* (2nd ed., rev.). Kyiv: Norma prava.

[2] Arkhypova, Ye., & Klevchuk, O. (2021). State regulation in the field of protection of cultural heritage of Ukraine. *Investments: practice and experience*, 13-14, 51-57. doi: 110.32702/2306-6814.2021.13-14.51.

[3] Bilanych, H., & Bilanych, L. (2021). National Cultural Heritage: Monuments of Ukraine on the UNESCO World Heritage List. *Publishing House "UKRLOGOS Group",* 17-26. doi: 10.36074/kisybfmn.ed-1.02.

[4] Brander, P., & Vitte, L. (2023). *Compass: Manual on human rights education with the participation of youth.* Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://www.coe.int/uk/web/compass.

[5] Brandon, E.J. (2022). 24. Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention). *Yearbook of International Environmental Law,* 33(1), 299-302. doi: 10.1093/yiel/yvad060.

[6] Burchardt, M., & Yasemin Ural, N. (2024). The future of religious pasts: religion and cultural heritage-making in a secular age – introduction. *Cultural Studies,* 38(5), 717-732. doi: 10.1080/09502386.2024.2363200.

[7] Corti, M. (2022). Cultural Heritage Protection in Armed Conflicts. *The CoESPU MAGAZINE - the online quarterly Journal of Stability Policing*, 4, 8. doi: 10.32048/Coespumagazine4.22.1.

[8] Horbul, T.O. (2023). The evolution of the concept of "cultural heritage": theoretical and methodological aspect. *Cultural thought,* 23, 178-187. doi: 10.37627/2311-9489-23-2023-1.178-187.

[9] Koch, E., & Gillespie, J. (2024). Under-utilisation of the World Heritage Cultural Landscape category? A timely question. *International Journal of Heritage Studies*, 30(7), 768-783. doi: 10.1080/13527258.2024.2334224.

[10] Kornat, L., & Kornat, O. (2021). State policy of the deoccuppation of crimea: key results and prospects. *Regional Studies*, 27, 43-49. doi: 10.32782/2663-6170/2021.27.7.

[11] Koshykov, D. (2022). Legal aspects of the protection of cultural values in the conditions of armed aggression of the Russian Federation. *Juris Europensis Scientia,* 6, 48-52. doi: 10.32782/chern.v6.2022.9.

[12] Mazur, T. (2020). Implementation of UN and UNESCO International Legal Norms on the Protection of Cultural Heritage into Ukrainian Law. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs,* 1(19), 110-118. doi: 10.33270/04201901.110.

[13] Potapenko, V., Tyshchenko, Yu., & Kaplan, Yu. (et al.). (2023). Cultural heritage and national security. V. Potapenko (Eds.). Kyiv: NISDS. doi: 10.53679/NISS-analytrep.2023.0.

[14] Rachkov, Ye. (2022). Destruction, Preservation, and Rethinking of Ukraine's Urban Cultural Heritage during the Russo-Ukrainian War. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 62, 12-48. doi: 10.26565/2220-7929-2022-62-01.

[15] Rebrysh, B. (2021). Cultural values and other related categories: problems of the conceptual and terminological apparatus of international legal acts. *Legal Scientific Electronic Journal,* 10, 167-170. doi: 10.32782/2524-0374/2021-10/41.

[16] Rishniak, O. (2022). Cultural heritage in military conflict: international experience of the second half of the 20th - beginning of the 21st century and Ukrainian reality. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 159-173. doi: 10.15407/uhj2022.04.159.

[17] Rohozha, M. (2023). Saving Ukrainian Cultural Heritage during the War: Practices of International Interactions. *Ukrainian cultural studies*, 1(12), 10-14. doi: 10.17721/ucs.2023.1(12).02.

[18] Poplavska, M. (2022). Cultural heritage phenomenon and its place in modern international relations. Ukrainian Information Space, 2(10), 43-53. doi: 10.31866/2616-7948.10.2022.269650.

[19] Voloshyn, Yu.O. (2019). International legal standards in the field of cultural heritage protection and their implementation into the national legislation of states. *Bulletin of the National Academy of Management Personnel of Culture and Arts,* 2, 35-41. Retrieved from http://elib.nakkkim.edu.ua/xmlui/handle/123456789/138.

[20] Zozulia, S.Yu. (2016). Cultural heritage. *Encyclopedia of Modern Ukraine.* I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskyi, M.H. Zhelezniak (et al.). (Eds.). Kyiv: In-t entsykl. doslidzh. NAN Ukrainy. Retrieved from https://esu.com.ua/article-51479.

Список використаних джерел

[1] Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України : монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ : Норма права, 2023. 656 с.

[2] Архипова Є. О., Клевчук О. О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57. doi: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.51.

[3] Біланич Г., Біланич Л. Національна культурна спадщина: пам'ятки України у списку Світової спадщини ЮНЕСКО. *Publishing House «UKRLOGOS Group».* 2021. С. 17–26. doi: 10.36074/kisybfmn.ed-1.02.

[4] Брандер П., Вітте Л. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Харків : Право, 2023. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass.

[5] Brandon E. J. 24. Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (World Heritage Convention). *Yearbook of International Environmental Law.* 2022. Vol. 33. Issue 1. P. 299–302. doi: 10.1093/yiel/yvad060.

[6] Burchardt M., Yasemin Ural N. The future of religious pasts: religion and cultural heritage-making in a secular age – introduction. *Cultural Studies*. 2024. No. 38 (5). P. 717–732. doi: 10.1080/09502386.2024.2363200.

[7] Corti M. Cultural Heritage Protection in Armed Conflicts. *The CoESPU MAGAZINE – the online quarterly Journal of Stability Policing.* 2022. No. 4. P. 8. doi: 10.32048/Coespumagazine4.22.1.

[8] Горбул Т. О. Еволюція поняття «культурна спадщина»: теоретико-методологічний аспект. *Культурологічна думка.* 2023. № 23. С. 178–187. doi: 10.37627/2311-9489-23-2023-1.178-187.

[9] Koch E., Gillespie J. Under-utilisation of the World Heritage Cultural Landscape category? A timely question. *International Journal of Heritage Studies.* 2024. No. 30 (7). P. 768–783. doi: 10.1080/13527258.2024.2334224.

[10] Корнат Л., Корнат О. Державна політика деокупації криму: ключові результати та перспективи. *Регіональні студії.* 2021. № 27. С. 43–49. doi: 10.32782/2663-6170/2021.27.7.

[11] Кошиков Д. О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Juris Europensis Scientia.* 2022. Вип. 6. С. 48–52. doi: 10.32782/chern.v6.2022.9.

[12] Мазур Т. Імплементація в законодавство України міжнародно-правових норм ООН та ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2020. Т. 19. № 1. С. 110–118. doi: 10.33270/04201901.110.

[13] Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. doi: 10.53679/NISS-analytrep.2023.08.

[14] Rachkov Y. Destruction, Preservation, and Rethinking of Ukraine's Urban Cultural Heritage during the Russo-Ukrainian War. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University.* 2022. No. 62. P. 12–48. doi: 10.26565/2220-7929-2022-62-01.

[15] Ребриш Б. Культурні цінності та інші суміжні категорії: проблеми понятійно-термінологічного апарату міжнародно-правових актів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 167–170. doi: 10.32782/2524-0374/2021-10/41.

[16] Rishniak O. Cultural Heritage in a Military Conflict: International Experience of the Second Half of the Twentieth – the Beginning of the Twenty-First Centuries and the Ukrainian Present Time. *Ukrainian Historical Journal.* 2022. No. 4. P. 159–173. doi: 10.15407/uhj2022.04.159.

[17] Rohozha M. Saving ukrainian cultural heritage during the war: practices of international interactions. *Ukrainian cultural studies.* 2023. No. 1 (12). P. 10–14. doi: 10.17721/ucs.2023.1(12).02.

[18] Поплавська М. Феномен культурної спадщини та її місце в сучасних міжнародних відносинах. *Український інформаційний простір.* 2022. № 2 (10). С. 43–53. doi: 10.31866/2616-7948.10.2022.269650.

[19] Волошин Ю. О. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони культурної спадщини та їх імплементація у національне законодавство держав. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2019. № 2. С. 35–41. URL: http://elib.nakkkim.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1389.

[20] Зозуля С. Ю. Культурна спадщина. *Енциклопедія сучасної України* / [редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.]. Київ : Ін-т енцикл. дослідж. НАН України, 2016. URL: https://esu.com.ua/article-51479.

International Legal Approaches to the Protection of Cultural Heritage

KUSHAKOVA-KOSTYTSKA Nataliia
Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1116-4751;
OGANOV Artur
Postgraduate Student of the Department of History and Philosophy of the Educational and Scientific Institute of Psychology and Law of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9977-9947

Abstract. The need to analyze international legal mechanisms of the protection of cultural objects is primarily due to the circumstances in which modern society finds itself: geopolitical transformation processes, migration and trends towards multiculturalism, as well as the growing attention to the protection of human rights, among which cultural rights occupy not the last place. Ukraine, which is at the epicenter of changes of the world order, having chosen democratic European values as the guideline for its further development, must make efforts to harmoniously ensure its future entry into the European community. The creation of the necessary legal basis will play a key role in this. On the other hand, to preserve national self-identity, immersion in multicultural communities requires the development of such policies that will maintain a balance between the borrowed and the own one. In these processes, international legal instruments, recommendations and decisions of international organizations can be used as a source of necessary information. The purpose of the study is to analyze the relationship between the regulatory legal acts of various international intergovernmental organizations and their effectiveness in protecting cultural rights through the preservation and protection of cultural heritage, as well as the possibility of liability for relevant violations. The basis of the research methodology is general scientific and theoretical methods, which made it possible to trace the dynamics of the development of individual international instruments for the protection of cultural heritage in historical retrospect, their stagnation by Ukraine in connection with external challenges. The scientific novelty of the study is the identification of the practical benefits and effects of the application of international norms for the protection of cultural heritage objects and cultural rights, and the identification of opportunities for legal influence on violators. The analysis conducted allows us to conclude that it is necessary to find ways to increase international legal liability for violations of cultural rights associated with the destruction or damage to cultural heritage objects, including those with a special international status.

Keywords: cultural and natural heritage; international protection; UNESCO; international documents; human rights.